

НОМІНАЦІЇ ОСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі дискурсу ЗМІ)¹

Статтю присвячено аналізу та класифікації нових назв осіб, переважно загальномовних і почасти okazіональних, у мові українських ЗМІ кінця ХХ — початку ХХІ ст. Виявлено основні тематичні й семантичні групи цих номенів, простудійовано головні джерела їх надходження — словотворення на основі власних і чужомовних ресурсів, семантичну деривацію, зовнішні і внутрішні новозапозичення.

Ключові слова: словотворення, деривація, фактор, тенденція, назви осіб, неологізм, інновація, формант.

В останні роки спостерігається посилення прагнення до національної ідентичності в словотворі, тобто до обмеження або й відмови від використання невластивих структурі української мови словотворчих засобів. Це один із важливих і невід’ємних складників загальної і досить потужної тенденції автохтонізації. Так, зокрема, виходять з ужитку або стилістично обмежуються скальковані чи запозичені з російської мови іменники із суфіксами **-щик** (*рекламщик, барабанщик, донощик*), **-чик** (*апаратчик, збутчик, графітчик*), **-гель** (*вимагатель, усиновитель*), із суфіксоїдом **-вод** (*кукурудзовод, садовод, бавовновод*) та субстантивовані дісприкметники із суфіксом **-уч/-юч-** (*протестуючий, завідуючий, головнокомандуючий*). Натомість у сучасній українській мові активно функціонують деривати, утворені за допомогою національних словотворчих засобів — суфіксів **-ник, -ик** (*донощик, рекламник, барабанник, апаратник, кукурудзівник, садівник, протестувальник*), **-ач** (*збувач, вимагач, усиновлювач, завідувач, головнокомандувач*), **-ар** (*графітьяр* «той, хто робить графіті»), *бавовняр*). Пор.: «Гості та учасники пройдуть по “зірковій” червоній доріжці до театру, а їх вітатиме ансамбль *барабанників*» (День, 16.03. 2007), «Доля чотирьох уродженців тернопільської землі, які живуть в інших штатах, така ж сама. Консульство підтримує з родинами *усиновлювачів* постійні зв’язки» (Київ. відомості, 06.06. 1997), «Американський новинний часопис Time ... цьогоріч визначив збірний образ “*протестувальника*” ...» (zik.ua). Деякі з таких лексем були відомі й раніше, проте в сучасній мовній практиці вони стали актуалізованими номінаціями (*кукурудзівник, садівник, завідувач, головнокомандувач, бавовняр*). Ця тенденція особливо помітна у відродженні відомих і творенні нових національних термінів із різних галузей науки, техніки, виробництва тощо: *лісівник* (зам. *лісовод*), *наладник* (зам. *наладчик*), *страусівник* (зам. *страусовод*), *хурмівник* (зам. *хурмовод*), *устрицівник* (зам. *устрицевод*), *розпасувальник* (зам. *розпасовщик*), *газівник* (зам. *газовщик*), напр.: «Переймав досвід в інших *страусівників*, але згодом зрозумів, що спостережливість та експеримент також

¹ Початок статті див.: Мовознавство.— 2012.— № 6.— С. 23–37.

багато важать» (vilpe.org.ua), «Литвиненко — чудовий *розпасувальник*: голова — відкритися, а Віталій уже знайде можливість віддати передачу» (Україна молода, 05.12. 2007). Варто наголосити, що аналізоване явище зрідка виявляється навіть у розмовному дискурсі, зокрема й у деяких субмовах: *збувач*, *збутник* (зам. *збутчик*); *наперстковик* (зам. *наперсточник*); *нальотник* (зам. *нальотчик*); *тусівник* (зам. *тусовицик*), *навідниця* (зам. *наводчиця*), іноді проникаючи й у лінгвальну практику ЗМІ, напр.: «Банда отримувала свій відсоток від контрабандних перевезень, оренди житла і *наперстковиків*» (www.pewsgu.ua), «Виставка відкриється вже за півгодини. На кожному кроці столичні *тусівники*. На виставку, як на роботу» (vikna.stb.ua).

У мові сучасних мас-медіа, на жаль, іноді зустрічаємо й невдалі нові утворення на позначення осіб, що не відповідають структурі національної мови, порушують закони українського словотворення, милозвучності: *рокенрольщик*, *мобільщик*, *детективщик*, *тракторогонщик*, *маковод* та ін. Пор. у контексті: «Лишилися в когорті найбільших рекламодавців *мобільщики*, торговці і телеканали ...» (www.epravda.com.ua), «На полицях книгарень міста з'явилася книга початківця-*детективщика* (заголовок статті)» (vsim.ua). Тому журналістам і авторам публіцистичних матеріалів варто уважніше ставитися до творення таких неологізмів, адже їх сприймають мільйони респондентів, які вважатимуть помилкові одиниці нормативними та послуговуватимуться ними. Також, на нашу думку, на часі виправити помилки в деяких словах, залучених із відомих причин у радянський період, і передавати такі одиниці в повній відповідності з фонетичними, орфоепічними, словотвірними нормами української мови (другий варіант є правильним): *прапорицик* — *прапорник*, *баницик* — *банник*, *паркуруцик* — *паркурник*, *фарціовицик* — *фарцівник* та ін.

Постійні творчі пошуки креативних особистостей (журналістів, письменників, публіцистів, критиків, учених, громадських діячів, просто талановитих пересічних громадян) сприяють виникненню потрібних соціуму нових номінацій. Нерідко останні постають у кількох формах, що не суперечать можливостям і законам певної мовної системи. Так, ми є свідками того, як істотна інтенсифікація сучасного українського словотворення, зокрема деривація неологізмів на позначення осіб, приводить до збільшення кількості варіантних форм. Помічено, що серед усіх видів варіантів домінують словотвірні: *регіонал* — *регіональничик* — *регіонер*, *мітингар* — *мітинговець* — *мітингувальничик*, *народовбивця* — *народовбивець*, *новинар* — *новинник* тощо. Наявність варіантів слів переконливо свідчить про пошуки найпридатнішої національної форми, яка з часом стане нормативною та кодифікованою. Хоча й інша одиниця може залишитися життєздатною, зазнавши семантичних змін або стильової чи стилістичної диференціації. Поки що такі слова в мові ЗМІ функціонують здебільшого як рівноправні: «*Мітингари* виступили проти збільшення відрахувань зі свого заробітку та за збереження теперішньої спрощеної системи оподаткування» (т/к «1+1», 16.11. 2010), «Вождь обіцяє золоті гори, а люди йому вірять, наперед дякують, і ніхто й не запідозрює, що в цей самий час усміхнений, доступний і благородний Горбачов... звелить заправляти пальним танки, котрі згодом проїдуться по живих тілах *мітинговців* у Баку, а литовку-красуню у Вільно розчавлять гусеницями на бруку» (Жур'єр Кривбасу, 1999, № 114, с. 114), «Столичні медики щодня витрачають близько 20 тисяч гривень для надання медичної допомоги *мітингувальникам*» (Україна молода, 21.04. 2007).

У досліджуваній період одним із важливих чинників розвитку лексики, зокрема й категорії осіб, виступає фактор дії аналогії в словотворенні й семантиці. Саме завдяки цьому виникли деякі інновації на зразок: *політикеса* (пор. *поетеса*), *балетяр* (пор. *ковзаняр*), *голеадор* (пор. *тореадор*), *вестарбайтер*

(пор. *остарбайтер*) та ін. Напр.: «Взагалі оця привселюдна політична кама-сутра наших політиків і особливо *політикес* уже дістала» (pravda.com.ua) Публікації.../ view_comments/page3), «Вже давно чуємо й читаємо про так зва-них остарбайтерів, яким Німеччина вирішила сплатити якісь гроші. А що ж Росія мовчить про своїх колишніх “*вестарбайтерів*” з України, Білорусі, Прибалтики, Молдови?» (Шлях перемоги, 11.11. 2000, с. 7). Однак варто наголосити, що тенденція до мовної аналогії взаємодіє з протилежною тенденцією — до мовної аномалії. Вияви останньої засвідчені в ряді okazіоналізмів, утворених асистемно — не за аналогією до наявних в українській мові слів, словотвірних моделей і типів: *білорус-баша*, *дзюдоярка* «дзюдоїстка», *сеперСкарлет* та ін. Напр.: «Лукашенко дещо виродився і все більше рухається по дорозі до *білорус-баши*» (forum.sp.ua 13 КБ).

Засвідчено обмежену кількість одиниць, утворених за допомогою морфолого-синтаксичного способу, або конверсії. Це новотвори, що виникли завдяки субстантивзації. Зафіксовано перехід лише прикметників в іменники, причому вони в переважній більшості okazіонального вживання або ефемеризми: *вчора-рашній* «людина ортодоксальних поглядів, яка мислить застарілими категоріями; комуніст-ортодокс», *нікотинозалежний*, *синьо-жовтий* «спортсмен збірної України», *помаранчевий*, *блакитний*, *білосиній*, *білосердечний* та ін. Характерно, що в процесі функціонування в мові сучасних ЗМІ названі одиниці автори вживають переважно у множині, пор.: «Національна збірна України з хокею вдало розпочала фінальний відбірний етап на Олімпіаду-2010, що проходить у столиці Латвії Ризі. У першому матчі “*синьо-жовті*” мінімально перемогли італійців» (champion.com.ua), «І “*помаранчеві*”, і “*білосердечні*”, укупі з “*білосиніми*” стали співавторами політичної системи, яка влаштована таким чином, аби вкрай обмежити вплив суспільства на владу» (svoboda.org.ua) dopusy/zmi/010146/), «Саме так звана вулиця та Майдан своїм толерантним спілкуванням та братанням “*західняків*” та “*східняків*”, “*помаранчевих*” та “*блакитних*” на вулицях Києва демонстрували найвищі зразки демократичної політичної культури та громадянської єдності країни» (Агора, 2006, № 3, с. 9). Як бачимо, аналізовані утворення виникли в руслі тенденції до автохтонізації та економії мовних засобів.

Фактичний матеріал дає підстави твердити, що на другому місці (після словотворення) найпотужнішим джерелом поповнення корпусу інноваційних назв осіб є *зовнішні входження*. Це нові іншомовні слова, які в останні роки досить відчутно збагатили й надалі поповнюють ядерну та периферійну лексику української мови, що пов’язано з інтенсифікацією глобалізаційних процесів у світі, які виявляються в істотній інтернаціоналізації та європеїзації словникового складу багатьох сучасних мов. Тому слушним видається зауваження К. Городенської про те, що «українська мова, як і багато інших слов’янських мов, упродовж двох останніх десятиріч зазнає потужного глобалізаційного тиску, що виявляється в інтенсивному запозиченні іншомовних слів до тих терміносистем, які в умовах світової динаміки почали активно розвиватися, у невинному зростанні кількості нових слів та основ, що проникають до українського загально-мовного та професійного вжитку»². Серед етранжизмів істотно домінують нові входження з англійської (переважно її американського варіанта) мови, оскільки остання дедалі більше набуває ознак і статусу всесвітньої: *нікапер* «той, хто знайомиться на вулиці», *стритрейсер* «любитель вуличних перегонів», *фрилансер* «той, хто виконує роботу без укладання довготермінового договору з робото-

² *Городенська К.* Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови // *Українська термінологія і сучасність* : Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко.— К., 2009.— Вип. 8.— С. 4.

давцем; позаштатний працівник», *буккросер* «той, хто бере участь у програмі з обміну книгами», *дигер* «дослідник міських підземних комунікацій, магістралей, колекторів, тунелів і т. ін.», *бой-френд* «коханець, приятель жінки», *бізнес-вумен* «ділова жінка» та ін. Поки що менш чисельними є запозичення-інновації з інших європейських мов: *кутюр'є* «висококваліфікований та авторитетний модельєр, автор колекцій одягу, що відповідає вимогам сучасної моди», *сомельє* «професійний знавець вин, який представляє їх споживачам» (з фр.); *папараці* «світський фотокореспондент, який робить сенсаційні знімки видатних діячів, політиків, артистів та ін.», *бариста* «фахівець із приготування кави (здебільшого еспресо)» (з іт.); *мачо* «сильний, мужній чоловік із яскраво вираженою сексуальною привабливістю; часом жорстока і горда людина» (з ісп.); *гастарбайтер* «робітник, який працює за наймом в іншій країні» (з нім.); *омбудсман* «посадова особа у парламенті, яка наглядає за законністю дій державних органів та дотриманням прав і свобод громадян» (з швед.), а також несвропейських: *сенсей* «учитель, наставник; тренер (у східних единоборствах); той, хто навчає, передає знання», *ніндзя* «1) представник касты професійних шпигунів, диверсантів і вбивць, яких у Японії XII–XIX століття наймали для виконання особливо складних завдань, пов'язаних із проникненням у важкодоступні місця; 2) перен. розвідник, шпигун, вивідувач» (з яп.); *манкурт* «людина, яка втратила зв'язок зі своєю нацією, її історією та культурою» (з кирг.); *шахід* «послідовник крайніх фундаменталістських течій ісламу, який жертвує своїм життям заради ідеї в священній боротьбі проти невірних; терорист-смертник» (з араб.); *таліб* «послідовник і прибічник руху талібан, одного із радикальних фундаменталістських угруповань в Афганістані» (з пуштун.); *зомбі* «1) у релігії вуду мрець, нібито оживлений жерцем, покірний його волі; вовкулак; 2) людина, запрограмована на беззастережне і бездумне виконання всіх наказів, сліпу покору» (з афр.). Контексти засвідчують функціонування названих нових етранжизмів: «Від донжуанів колишніх часів *ніканери* відрізняються системним підходом і особливим цинізмом щодо об'єкта спокушання» (lubov-plus.org.ua), «Українські *сомельє* хочуть донести до народу культуру пиття (заголовок статті)» (Хрещатик, 19.11. 2002), «Мусульмани просять не називати терористів *шахідами* і не зв'язувати теракти в Москві з ісламом» (islam.ip.ua). З-поміж таких одиниць найінтенсивніше збагачують основний лексикон національної мови запозичення, що мають інтернаціональний характер і представляють термінологічні підсистеми, зокрема суспільно-політичну (*антиглобаліст*, *іміджмейкер*, *споуксмен* «представник якої-небудь офіційної особи, який публічно висловлює його позицію з тих чи інших питань», *дауншіфтер* «той, хто переміщується із престижного соціального середовища в менш престижне»), соціально-економічну (*ресейлер* «той, хто перепродує товари чи послуги й отримує прибуток на різниці в цінах», *андеррайтер* «1) маклер в операціях із цінними паперами; 2) фахівець, який оцінює страховий ризик», *баер* «людина, яка займається закупівлею за кордоном брендового одягу від модних бутиків», *монетарист* «той, хто здійснює монетарну політику», *брокер* «особа чи фірма, яка виступає посередником у біржових операціях»), спортивну (*файтер* «спортсмен, який змагається у боях без правил», *скайдайвер* «той, хто займається одним із видів авіаційного спорту, пов'язаного із застосуванням парашутів», *скайсерфер* «той, хто здійснює парашутні стрибки з лижею на виконання різноманітних фігур у вільному падінні», *дартсмен* «спортсмен, який займається метанням коротких дротиків із перами у круглу мішень»), культури і мистецтва (*брейкдансер* «той, хто займається брейком; виконавець брейку», *фронтмен* «лідер музичного гурту (зазвичай вокаліст), до поведінки якого на сцені, уподобань і особистого життя привернена

найбільша увага з боку прихильників та ЗМІ», *бек-вокаліст* «виконавець бек-вокалу», *тангейро* «виконавець танго»), науково-технічну (*веб-дизайнер* «фахівець із веб-дизайну», *підкастер* «той, хто займається створенням цифрових медіа-файлів, що розповсюджуються інтернетом для відтворення на портативних медіа-програвачах чи персональних комп'ютерах» та ін.

Нові іншомовні входження вирізняються ступенем освоєності в українській мові аналізованої доби. Більшість із них поступово адаптувалася до лексико-семантичної, граматичної, фонетичної та графічної підсистем (напр.: *мер, спонсор, спікер, олігарх, сенсей* та ін.), а певна частина так і залишається екзотизмами (напр.: *папараці* невідм. «світський фотохронікер, який робить сенсаційні знімки видатних діячів, політиків, артистів та ін.», *єті* невідм. «гіпотетична людиноподібна істота, яка нібито мешкає в горах Центральної Азії; снігова людина» та ін.). Варта уваги істотна особливість: донедавна запозичення з інших мов світу в українську здійснювалися переважно опосередковано — через російську мову, а нині цей процес здебільшого відбувається безпосередньо.

Однак з погляду культури української мови й стилістики слід наголосити, що вживання частини нових запозичень не завжди виправдане. Нерідко в цьому зовсім немає потреби: іншомовні елементи лише обтяжують мову зайвими лексичними одиницями, заступаючи або й витісняючи з ужитку наявні в словнику загальноживані питомі лексеми. Вони призводять до спотворення і розхитування норм української мови, до втрати її національної ідентичності й колориту. Так, нам видається, що функціонування таких малозрозумілих іншомовних лексем, як *слеклайнер, плеймейкер* «гравець спортивної (футбольної, баскетбольної та ін.) команди, який своїми вміннями, майстерними діями ініціює певні тактичні ходи й комбінації, що приносять успіх команді», *бодигард, догхантер* і подібних, за наявності повністю ідентичних українських відповідників — *канатоходець, розігрувач, охоронець, собаколов / гицель*, — нічим не виправдане. Тому слушно є думка одного з українців, який зазначив: «Як і в усякій іншій потужній мові, що має удосталь своїх ресурсів, неконтрольований наплив англіцизмів є ознакою не тільки осучаснення і розвитку, але й шкідливих метастаз»³.

Одним із джерел продукування нових назв осіб виступає *семантична деривація*, пов'язана зі змінами значеннєвої структури слова (переважно з розширенням її). У досліджувану добу помічено певну активізацію цього способу словотворення серед аналізованих номенів. Вторинні, або опосередковані, номінації виникають у результаті пошуків ефективніших засобів називання, нерідко ускладнених конотативною семантикою. З'явившись спершу в усному мовленні переважно як переносні, інноваційні значення, у процесі інтенсивного вживання в переважній більшості стають невід'ємним надбанням мовної системи. Так, у досліджуваній період нових значень набули такі відомі слова, як *небожитель* ірон. «високопосадовець; представник вищих верств суспільства, еліти», *екзаменатор* «перевірляльник», *більшовики* ірон. «ті, хто мають більшість (у парламенті, уряді)», напр.: «Нічого дивного: для політичних фанів їхній кумир — це істота, яка знаходиться поза критикою, як то кажуть, “небожитель”, на якого можна дивитися лише знизу вгору» (День, 18.06. 2010), «Яку оцінку українському законодавству поставили європейські *екзаменатори*?» (Укр. радіо, 18.09.2011, о 10.10). В усному мовленні набули нової семантики, наприклад, такі слова, як *дід* «надзвичайно досвідчена людина в певній царині; той, хто порівняно довгий час займається чимось», *бутерброд* ірон. «людина, яка носить на собі рекламу чого-небудь, нависвши щити спереду і ззаду», *шрек* «дуже негарний чоловік або юнак»,

³ Радчук В. Українська мова в контексті глобалізації лінгвосфери // Українська мова.— 2002.— № 3.— С. 8.

барси «бійці спеціального підрозділу “Барс”» та ін., які проникають і в ЗМІ: «Більярдні “діди” впевнені, що збірна молоді обіграє старших колег» (т/к ICTV, 30.04. 2007), «Живуть “барси”, що аж нітрохи не дивно, в лісі. Найближчий населений пункт — за кілька кілометрів» (Україна молода, 10.02. 1998, с. 6).

Важливим джерелом збагачення словникового складу української мови і корпусу лексики на позначення назв осіб у кінці ХХ — на початку ХХІ ст. виступають внутрішні запозичення. На нашу думку, це пов’язано передусім із процесами демократизації, прагненням до відновлення національної ідентичності, «орозмовлення» мови, що відбуваються в руслі деколонізації та автохтонізації. Серед внутрішніх запозичень виділяємо дві підгрупи — актуалізацію і певну активізацію внутрішніх ресурсів.

Актуалізація (ревіталізація) — це відродження («нове життя») питомих українських слів та окремих давніх запозичень, незаконно вилучених або табуйованих у радянську добу (здебільшого зі зміною їх стилістичної маркованості). Аналізовані слова розглядаємо як «функціональні неологізми», оскільки в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. істотно змінився ступінь їх використання — від забутих і рідковживаних до загальновідомих і таких, що активно функціонують, як наприклад, *данець* (зам. *датчанин*), *данка* (зам. *датчанка*), *вірянин* (зам. *віруючий*), *вугляр* (зам. *шахтар*), *ікономаляр* (зам. *іконописець*) та ін., пор.: «Практично кожний другий інвалід в Україні — це *вугляр* ...» (День, 28.03.2001), «Українські богослови й *ікономаляри* добре вміли читати святоотцівські тексти» (Укр. слово, 06.01. 1999, с. 14).

Значна частина відроджених слів постала також у сучасній українській мові завдяки посиленню тенденції до пуризації: *справочинець* (зам. *діловод*), *відрядженець* «той, хто перебуває у відрядженні» (зам. *командировочний*), *вишівець* (зам. *вузівець*) та ін. Напр.: «Після прийняття закону “Про організацію слідчої частини” (1908) Василь Іванович очолив карний розшук імперії, обіймаючи посаду *справочинця*» (yurincos.com), «БЮТ і Соцпартія обіцяли впоратися зі своїми “*відпускниками*” й “*відрядженцями*” ще до 14-ої години» (Україна молода, 22.06. 2006). У досить значному масиві ЗМІ у назвах осіб виділяємо цілі тематичні підгрупи лексики, зокрема суспільно-політичну (*чільник*, *незалежник*, *соборник*, *державець*, *достойник*, *зверхник*, *совок* зневажл. «людина із спотвореними свідомістю і світосприйманням, сформована за роки існування СРСР»), конфесійну (*богоприємець*, *псальмоспівець*, *богонамісник*, *постувальник* «той, хто постує, дотримується посту», *п’ятдесятник*); соціально-економічну (*безхатченко*, *скаробагачко*, *арендар* «особа, яка орендує що-небудь», *міняйло* «той, хто займається обміном грошей (переважно валюти)»; військову (*боївкар*, *чотар*, *військовик*, *сотник*, *дивізійник*, *упівець*); освіти й виховання (*спудей* «студент вишу», *бакалавр*, *магістр*, *пластун*, *виховник*, *гувернантка*, *читальник* «читач»); культури та мистецтва (*обрядодій*, *обрядодійка*, *витинанкар*, *мисткиня*, *культурник*); фізичної культури і спорту (*обаронець*, *нападник*, *спортовець*) тощо. Пор.: «Чільники Європарламенту вважають економічні вигоди цієї угоди такими, що переважають політичні ризики відносин ЄС із Україною...» (collaboration.org.ua), «Ми, християни, за покликанням уже сподобилися стати *богоприсмцями*. Всі ми в таїнстві Хрещення з’єдналися з Христом, стали його братами і сестрами» (rokrova.ks.ua), «Слідом за ректором першокурсники повторили слова присяги *спудея* Острозької академії й, відтак, офіційно стали першокурсниками» (ogo.ua). У сучасній українській мові поступово втрачають негативні ідеологічні конотації, нав’язані потужною радянською пропагандистською машиною впродовж десятиліть, чи й повністю позбулися їх такі слова, як: *мазенинець*, *петлюрівець*, *махновець*, *бандерівець*, *націоналіст* тощо, пор.: «Вічно нес-

тримний порив нашого народу до незалежності, що завжди уособлювався жертвовною діяльністю найвідданіших українських патріотів — *мазепинців, петлюрівців, бандерівців*, — природно викликав несамовиту лють в ідеологів і носіїв російського імперського режиму» (Шлях перемоги, 18.08. 1999, с. 15), «Возвеличмо не партії влади чи тієї, що прагне до влади, не клану чи штучно створеного стану, а тих, що стали наступниками української державної ідеї в нашій історичній естафеті: козаки, *мазепинці, петлюрівці*, січові стрільці, *бандерівці*, а сьогодні — рухівці» (Час, 29.01–04.02. 1999).

На жаль, поки що певну частину аналізованих слів чи їх сучасних значень ще не фіксують новітні лексикографічні праці, зокрема таких одиниць, які вже мають давню традицію функціонування. Нині вони, як ми вважаємо, стали нормативними та повинні бути кодифікованими: *маланкар, маланкувати, постівник, ікономаляр, банківець, витинанкар* та ін.

Проте в сучасних ЗМІ простежується й негативна тенденція — суб'єктивне намагання актуалізувати й кодифікувати деякі застарілі, рідковживані, вузькорегіональні слова та штучні утворення замість апробованих і узвичаєних (переважно запозичених інтернаціоналізмів або спільних із російською мовою термінів і професійних лексем), що стали вже органічними складниками української мови. Так, в окремих електронних і друкованих мас-медіа деякі журналісти й автори надають перевагу таким одиницям, як *копун* (зам. *футболіст*), *сітківекар* (зам. *тенісист*), *навкулачник*, *п'ястукар* (зам. *боксер*), *лижвар*, *лещетар* (зам. *лижник*), *світливець* (зам. *фотограф*), *летун* (зам. *льотчик*) та ін., напр.: «На сіднейському ринзі українські *навкулачники* були на видноті» (За вільну Україну, 06.10. 2000, с. 4), «Кращого *світливця* визначали народним голосуванням» (chernivtsy.hut2.ru/main/29.09.2011/index.htm). В. Русанівський зробив доречний висновок: «Отже, вияви пуризму можливі, але тільки в тому разі, коли вони сприяють глибшому пізнанню світу засобами певної мови, а не перетворюються в моду, хизування показною ерудицією, що веде до примітивізування»⁴.

У досліджуваний період зміна лінгвокультурної орієнтації споживача інформації спричиняє використання в мові сучасних мас-медіа субстандартної лексики. В останні десятиліття засвідчено певну активізацію внутрішньомовних ресурсів, тобто використання некодифікованої лексики, яка під впливом демократичних процесів в українському соціумі поступово пересувається з периферії мовної системи до її центру: а) розмовні одиниці — *мажорка* «донька багатих батьків, яка веде розкішний спосіб життя», *спрощенець* «підприємець, який сплачує податок за спрощеною системою оподаткування», *комуняка* «зневажлива назва члена комуністичної партії», *прихватизатор* «людина, яка, зловживаючи службовим становищем, використовує приватизацію як засіб особистого збагачення», *церебрал* «хворий на церебральний параліч», *бандюган* «зневажл. «бандит» та ін. («*Мажорка* “під кайфом” протаранила машину Левка Лук'яненка» (advokat-kiev.net/ru), «Ми маємо надзвичайно сильне майнове розшарування, за якого домінуючою часткою національних багатств країни володіє купка успішних “*прихватизаторів*”» (День, 30.03.2006), «Зовсім недавно я думав, що глядач “наївся” “піф-пафом”, набридли розбірки, *бандюгани*» (Дзеркало тижня, 29.10. 2005), б) арготизми й жаргонізми з різних субмов — *крутий* «який демонструє свою фізичну силу, вплив тощо», *пахан* «особа, яка очолює злочинне угруповання»; *авторитет* «лідер, ватажок кримінального угруповання»; *лох* «бевзь, йолоп; людина, яку легко опукати», *кидало* «шпахрай, який виманює у людей за допомогою махінацій значні суми грошей;

⁴ Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство.— 2004.— № 4.— С. 5.

ошуканець», *подільник* «спільник, співучасник у якій-небудь справі», *гонник* «той, хто здійснює пограбування, напад, збройний грабіж», *думер* «той, хто грає в комп'ютерну гру "DOOM"», *юзер* «користувач комп'ютера», *верблюд* «постачальник, переправник, продавець наркотиків», *лузер* «невдаха», *імбецил* презирл. «розумово обмежена людина; дурень» та ін. («Зокрема детально, ґрунтуючись на матеріалах слідства і судових висновках, розповіли про те, як по-звірячому правили в дисбаті двоє засуджених *паханів*» (ukrgazeta.plus.org.ua), «А постачальники макової соломки ввозили свій товар на Донеччину, ретельно маскуючи його особистими речами, розпихаючи в кишені та рукави. Не допомогло, так званих "*верблюдів*" взяли на гарячому» (Молодь України, 18.05. 2000), «Правоохоронці посадили постраждалу жінку в машину і поїхали на пошук *гонників*» (т/к ICTV, 16.08. 2012, о 20.12), «Деся неподалік — навчання в інституті з обов'язковою для селянина гуртожитською "школою життя", де "апатія і безвілля", королівство горілки, герократичний цирк, рулетка для *імбецилів* снувала довкола, засмоктували, як демонологічні поліські трясовини» (Березіль, 2000, № 7–8, с. 177); в) деякі діалектизми — *батяра* «відчайдушний бешкетник, гульвіса, міський палапут (у Західній Україні)», *батярка*, *мольфарка* «чарівниця» та ін. («Правдивими цінностями в житті є вільне, широке серце *батяра*, дружба та любов коханої дівчини» (ji.lviv.ua), «Коли розпитуєш про таланти знаменитого карпатського чаклуна-мольфара Нечая, гуцули іронічно всміхаються та мовчать і дуже рідко радять справжню останню карпатську *мольфарку* Параску» (vidomosti-ua.com). Активне виникнення і функціонування розмовних, сленгових слів засвідчує те, що нині українська мова інтенсивно розвивається, живе повноцінним, природним життям (на відміну від радянського періоду обмежень і утисків). З цього приводу видатний український мовознавець Юрій Шевельов (Шерех) писав: «Відсутність цього шару в сучасній мові ставить під сумнів майбутнє цієї мови»⁵.

Певна частина великого корпусу нових назв осіб зазначеного часового зрізу має стильове і стилістичне навантаження (крім нейтральних утворень, переважно термінів). Адже лексичний шар, як відомо, виступає не лише засобом пізнання та репрезентації національної картини світу, а й служить для вираження широкої палітри емоцій, почуттів, оцінок, усього того, що пов'язане зі сферою емоційно-психічної діяльності людської свідомості⁶. Для урізноманітнення викладу, надання йому свіжості й неординарності, дохідливості, а головне — експресивності й емоційності публіцисти постійно вдаються до творення інновацій. Це зумовлено такою важливою рисою підстилю ЗМІ, як постійне прагнення і пошук нової маркованості на тлі раціонального стандарту і штампів. Оскільки інформація в публіцистиці завжди розрахована на емоційне сприйняття, у відповідних контекстах відбувається продукування таких дериватів, які містять у собі не лише змістове, а й стильове навантаження. Нерідко стилістичний ефект досягається за допомогою різних способів, засобів та окремих одиниць словотвірної системи як української мови, так і запозичених з інших мов. Пор.: «Починаючи десь від Рівного мало не в кожному містечку на центральній площі гордо йде у своє світле майбутнє вождь *червоношкірих* Ленін. І нехай собі йде, туди йому дорога» (Укр. правда, 16.11. 2011), «Спогади подано у формі інтерв'ю під рубрикою "Цековские жены". ... Забігаючи наперед ..., скажемо одверто: дісталось "*партмоторнам*" від авторки спогадів, та й то кріпко» (За вільну Україну, 13.10. 2000, с. 5).

⁵ Шерех Ю. Поза книжками і з книжок.— К., 1998.— С. 382.

⁶ Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук.— К., 2006.— С. 1.

Публіцисти й інші учасники комунікації часто вдаються до використання невичерпних стилістичних можливостей українського словотвору. Засвідчено ряд прикладів майстерного поєднання іншомовних і власне українських основ або афіксів чи книжного елемента з розмовним (рідше — жаргонним), тобто до незвичного структурування різних за семантикою, будовою, стильовою належністю словотворчих одиниць («поєднанням непоєднуваного»). При цьому також важливу роль відіграє відтворення конкретної мовної ситуації, аналогія, асоціативні зв'язки тощо. Так виникають влучні слова-характеристики особи (переважно оказіональні), які нерідко передають певне ставлення до індивіда: «Рядову *детшантрапу* пан Головатий заспокоїв: “Вас заарештовуювати не будуть...”» (ukrlife.org), «“Відверто русофобські і ксенофобські висловлювання” приписуються... “лідерам опозиції”! Це в кого їх той *політписарчук* почув? У Юлії Тимошенко? У В'ячеслава Кириленка? У Юрія Луценка? У Бориса Тарасюка? Пробачте, але це чийсь слухові галюцинації» (День, 08.09. 2007), «Зрозуміла остаточно: оці бабусі з чесними очима лише наживаються на людському горі. Порятунком кожен має шукати у Бога, а не в *екстрабрехунів*» (Голос України, 31.12.1997, с. 5), «Наші *телеспартяги* відзначаються особливо бурхливим розвитком інтелекту. Їхні авторські неологізми потребують окремих досліджень» (Укр. слово, 6–12.04. 2000, с. 14), «Хтось із *жлобократів* називає себе “помаранчевим”, хтось — “блакитним”, а насправді вони безбарвні» (Україна молода, 28.11. 2007). Нерідко контекст ще більше увиразнює ці одиниці, створюючи їм відповідне тло, пор.: «А потім в душі виник страх техноекспансії. Як загинули у техновійні згадалися Кузьменко — колишній лідер “Гадюкіних”, а нині — просто Кузя, запеклий рок-проповідник Вексклярський, зараз — *псевдолох* ді-джей Толя. А скільки ще таких *техноперевертнів*, які забули “живі” інструменти і взяли за “мертві” семплери. А скільком молодим і здоровим вони посіють в голові бацили далеко не життєдайної, некрофільської музики» (Україна молода, 25.02. 1998, с. 8).

У мові сучасних електронних і друкованих ЗМІ для досягнення певного стилістичного ефекту автори також вдаються до емоційно-експресивних, образних запозичень із розмовно-побутового стилю (рідше — стилізації новоутворень під розмовність): *невдалюга, шовінюга, бандюк, кнопкодав, бидлогей*. Напр.: «Це буде запущена, неприбрана країна, по вулицях якої ходитимуть *бандюки*» (Дзеркало тижня, 26.08. 2011), «Виявилось, що [Рівненська] обласна рада переймає досвід своїх колег із Верховної Ради, коли депутати при голосуванні тиснуть на кнопки та приймають рішення замість відсутніх однопартійців. Після скарг на “*кнопкодавів*” від опозиційних депутатів голова облради провів перереєстрацію» (Рівне вечірне, 28.04. 2011). Використання розмовних одиниць також зумовлене іншою визначальною ознакою аналізованого підстилю — намаганням демократизувати та урізноманітнити виклад матеріалу, зробити його дохідливішим для пересічного громадянина, вплинути на емоції сприймача інформації, зацікавити його, переконати, спонукати до співпереживання, співчуття або викликати почуття неприйняття, іронії, осуду, зневаги тощо.

Спостереження над мовним матеріалом сучасних мас-медіа засвідчує, що з усіх нових маркованих назв осіб істотно домінують одиниці негативно-оцінного характеру, серед яких переважають осудливі, іронічні, зневажливі, лайливі та навіть вульгарні слова: *фанероспівачка, антисовок, антикомуняка, рекламожер, енергоцербер, суперлох, обер-холуй, лайнючка* та ін. Пор.: «А головне поле цієї битви ми сьогодні маємо в Україні, розділеної фронтом протистояння совка і *антисовка*» (Укр. правда, 16.11. 2011), «Якось місцеві краєзнавці показали проектантам ГАЕС археологічні знахідки і просили не поспішати зі знесенням тераси, на якій був зібраний цей матеріал. На те самозакоханий *енергоцербер* відрізав: “Та це череп’я якась бабуся повикидала, а ви носитеся з ним, як дурень

з писаною торбою». Невтямки технократові, що тій “бабусі” — понад дві тисячі років» (Літ. Україна, 11.04. 1991, с. 7), «Ах ти ж чорна лайнючко! Я тобі покажу!» (Радіо «Свобода», 05.12. 2003). Це відбувається тому, що більшість сучасних ЗМІ жорстко конкурують між собою, відбивають політичну, ідеологічну, етнічну, конфесійну боротьбу, продукують нерідко так званий «чорний піар», а іноді навіть потакають низьким смакам мовців, моді на знижене й вульгарне. Щодо цього слушно висловився О. Тараненко, який зазначив, що демократизація і ще більшою мірою лібералізація стилістичних засад літературної мови спричинили різку активізацію вживання в розмовному стилі й у різних жанрах художнього та публіцистичного стилів стилістично зниженої, вульгарної, жаргонної лексики та елементів різних структурних рівнів просторіччя тощо⁷.

Інновацій позитивно-оцінного характеру нами зафіксовано значно менше: *україноохоронець, державолобець, святописець, землетрудич, добросій* та ін. Пор.: «Шановні релігійні лідери, читайте Євангеліє, листи апостола Павла та інших апостолів. Автором Святого Письма все ж є Святий Дух, якого мали *святописці*» (uoec.org.ua), «Культ успіху й багатства захопив землі *землетрудичів*. Зранку до ночі через телевізор ми споживаємо своє, вірніше, чуже гламурне щастя» (Пенсія, лютий 2011, № 88), «Ось воно, те джерело, що живить душу педагога... Хай же воно ніколи не міліє. А до всіх отих титулів Людмили Іванівни я б додала ще один — *Добросій*. Цим, певно, буде сказано все» (zorya-gazeta.dp.ua>2010/index.php).

Варто зазначити, що в мові сучасних електронних і друкованих мас-медіа частина неологізмів (зокрема й нових назв осіб), активно вживаючись, «розкручуючись», здатна поступово втрачати свій емоційний та експресивний заряд, стильові й стилістичні маркери. Переконливим прикладом можуть слугувати одиниці *вогнеборець* і *бюджетник*. Перша з часу виникнення була емоційно-оцінною, містила маркер урочистості. Друге ж слово спочатку мало явно розмовний характер. Проте, як нам видається, через певний (і досить значний) проміжок часу аналізовані одиниці, активно функціонуючи в публіцистиці, а потім і в інших стилях, стали нейтральними (міжстильовими). Більше того, вони набули нормативності.

Отже, категорія назв осіб в українській мові кінця ХХ — початку ХХІ ст., як і лексична система загалом, динамічно розвивається й активно поповнюється новими й актуалізованими словами. Останні найінтенсивніше збагачують такі групи лексики, як суспільно-політична, соціально-економічна, спортивна, медична, конфесійна, культури і мистецтва, освіти й виховання тощо. Серед головних джерел оновлення, поповнення і збагачення масиву слів на позначення осіб найпотужнішим було й залишається словотворення, а також семантична деривація, зовнішні і внутрішні запозичення.

О. А. STYSHOV

NAME NOMINATIONS OF PERSONS IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN (based on mass media discourse)

The article is devoted to the analysis and classification of new names of persons in the language of the Ukrainian mass media late XX — early XXI century mainly common and partially nonce. The basic thematic and semantic groups of these nomens have been revealed, the key sources of their replenishment such as word formation on the basis of native and foreign resources, semantic derivation, external and internal new borrowings have been researched.

Key words: word-formation, derivation, factor, tendency, names of persons, neologism, innovation, formant.

⁷ Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) // Мовознавство.— 2002.— № 4–5.— С. 34–35.